

UDK: 94(575.1)

Mahmud HAMRAYEV,
Navoiy davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
E-mail: mahmudhamrayev1811991@gmail.com

Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti professori O.Rashidov taqrizi asosida

AMIRZADE WHO "ABANDONED" THE EMIR

Annotation

This article sheds light on the propaganda policy of the Soviets in order to censure the identity of the last emir of Bukhara namely Amir Said Olimkhan, and his relations with his son Shahmurad. In the article, you can see the letter written by the son to the father under the pressure of Soviets and the reaction of former emir to this letter.

Key words: Amir Olimkhan, Bukhara Emirate, Red Army, Shahmurad Olimov, Izvestia newspaper, revolution, Devonbegi Mosque, Khurjun madrasa, Soviet government.

ЭМИРЗАДЕ КОТОРЫЙ "ОТКАЗАЛСЯ" ОТ ЭМИРА

Аннотация

В данной статье выясняется личность последнего Эмира Бухары после свержения проливающего свет на пропагандистскую политику Советов, Эмира Олимхана и его связь между сыном Шахмурадом. В статье можно увидеть письмо сына отцу под советским давлением и реакцию бывшего эмира на это письмо.

Ключевые слова: Эмир Олимхан, эмирская Бухара, красная армия, Шахмурад Олимов, газета "Известия", революция, мечеть Деванбеги, медресе Хуржун, Советское правительство.

AMIRDAN "VOZ KECHGAN" AMIRZODA

Annotatsiya

Mazkur maqolada Buxoroning so'nggi amiri Amir Said Olimxon taxtdan ag'darilgach, sovetlarning amir shaxsini qoralash maqsadida olib borgan propaganda siyosati va o'g'li Shohmurod bilan aloqalariga oydinlik kiritiladi. Maqolada o'g'lining otaga sovetlar tazyiqi bilan yozgan maktubi va bu maktubga sobiq amirning munosabatini ko'rish mumkin.

Kalit so'zlari: Amir Olimxon, Buxoro amirligi, qizil armiya, Shohmurod Olimov, Izvestiya gazetasi, inqilob, Devonbegi masjidi, Xurjun madrasasi, Sovet hukumati.

Kirish. XX asr ikkinchi yarmida shiddat bilan Sharq tomon harakatlanayotgan "rus ayig'i" 1868-yilda Buxoro amirligini o'zining protektoratiga aylantirdi. 1917-yilda Lenin boshliq bolsheviklar partiya esa Nikolay II ni taxtdan ag'darib, Rossiyada hokimiyatni egallagandan so'ng Buxoro amiriga mustaqillikni tiklash uchun bir imkon paydo bo'ldi. Amir o'z elchilari orqali bir qator mamlakatlar bilan aloqa o'rnatishga harakat qildi. Ammo ikki mustamlakachi davlat yani Rossiya va Buyuk Britaniya o'rtasida bu davrda "Katta o'yin" siyosati avjga chiqqan, Buxoro singari davlat uchun Buyuk Britaniya Rossiya bilan teskari bo'lishni xohlamasdi. Amir Olimxon qachondir bolsheviklar albatta Buxoroga bostirib kirishini bilar, ularga qarshi turish uchun armiyani qayta qurollantirish zarurligi haqida o'ylardi. Ammo davlat rahbari nafaqat oldinni ko'ra bilishi, balki kuchli siyosat ustasi ham bo'lishi kerak edi. Aynan Amir Olimxonga shu xislatlar yetishmadi. Rossiyada hokimiyat almashgan, uning to'liq ta'siri Turkistonga, xususan amir Buxorosiga yetib kelmagan davrda qo'shin islohoti o'tkazishga ulgurilmadi. Bu o'rinda amirni qo'l qovushtirib o'tirgan deyish xato albatta. Ammo butun dunyoda "inqilob sharpa"lari kezib yurgan bir paytda, Amir Olimxon amalga oshirgan kichik islohotlar dengizdan tomchi edi xolos. 1920-yil 2-sentyabrda qattiq janglar natijasida Turkfront qo'shinlari tomonidan Buxoro egallandi[1].

Said Olimxon 1920-yil sentabrda poytaxtni tark etar ekan, nafaqat davlat xazinasini, balki haramini ham shaharda qoldirishiga to'g'ri keldi. Uning qolgan butun qarindoshlari, jami 118 kishi Xoja Orif (hozirgi Shofirkon)da ruslar tomonidan asir olinib, Buxoro shahridagi Xurjun madrasasida uy qamog'ida tutildi. Olimxonning 3 farzandi ham asirlikda

qoladi. Bolsheviklar uch o'g'il Said Sultonxon, Said Shohmurodxon va Said Rahimxon hamda ikki jiyani Said Rahmatullo va Said Sayfiddinlarni turli usullar orqali qiynaydi[2]. Inqilobchilar Buxoroga kimgach, Buxoro amirining uch nafar begunoh farzandini tungi soat uchdan ertalab soat o'n birgacha Devonbegi masjidida turg'uzib qo'yadi. Soat o'n birda ruslar asir olgan amir bolalarining kiyimlariga fors va o'zbek tillarida "Olimxon zolim", "Respublikani istamaydi", "Xalqni qul bo'lib ishlashga majbur qiladi", "Qutilganlarning shukur qilinglar" degan so'zlarni yozib bozor va ko'chalar bo'ylab aylantirib chiqishadi. Ammo bu bolsheviklarga aks natija berdi. Bolalarning bunday tahqirlanganligini ko'rib xalqning amirga qarshi qismi ham uni qo'llay boshladi[3].

Amir Olimxon va uning mulozimlari ruslarga qarshi urush olib borish, qurol-yarog' olish maqsadida Afg'onistonga ketgach, Buxoroda qolgan oilasi, o'g'illari, amakilari va onasining taqdiridan xabari yo'q edi. Fayzulla Xo'jayev 1923-yil yozida BXSr hukumatining qarori bilan Amir Said Olimxonning onalari To'raoyim, Shamsiyaoyim, To'tioyim, qizlari Xosiyatoy, Saodatoy, zavjalari Muharramayim, Musharrafoyim, Muborakoyim, Xursandoyim, amakilari MirMuhammad Siddiq Muzaffarxon o'g'li, Mir Nosir Muzaffarxon o'g'li, Mir Abdulazimxon Muzaffarxon o'g'li, singlisi Shoxoy, tuqqan onasi Davlat Baxt va boshqa yaqin qarindoshlarini o'z ixtiyorlariga ko'ra Afg'onistonga yubordi[4]. Amirning uch farzandi esa ruslar qo'lida asirda qoladi. Fayzulla Xo'jayev Amir Olimxonga maktub yo'llab, "agar siz ruslarga qarshi kurashni to'xtatsangiz va mujohidlarni qo'llashni bas qilsangiz uch farzandingizni ham

Afg'onistonga jo'natamiz. Aks holda ular bizda qoladi" deydi. Fayzulla Xo'jayev shu tariqa amirni kurashdan to'xtatmoqchi bo'ladi. Biroq Amir Olimxon bu ruslarning hiylasi ekanligini va Fayzulla Xo'jayev bu maktubni ularning bosimi ostida yozganligini tushunib, jangni davom ettiradi. Maktubga javoban esa "Mening minglab bolalarim Buxoroda ruslar qo'lida asir qoldi. Siz uch farzandim evaziga urushdan voz kechishimni istaysiz. Men uchun Buxoroda qolgan bolalar va uch farzandim o'rtasida hech qanday farq yo'q. G'alaba qilsak o'z farzandlarim va qolganlar ham Buxoroda qoladi. Men uchun eng muhimi Buxoro va Turkistonni ruslardan tozalash" mazmunida javob yo'llab, qilingan taklifni rad etadi[3].

Uch oylik jismoniy va ruhiy jazolashlardan keyin, Said Olimxon farzandlari Moskvaga olib ketildi. Katta o'g'il Sultonxonning bir oyog'i nogiron bo'lib, qamoqqa olindi hamda o'sha yerda vafot etdi. Sovet rejimiga nisbatan nafratini yaqqol namoyon qilgan kenja o'g'il Abdurahimxon 1937-yil josuslikda ayblanib, o'ldirildi[5]. O'rtancha o'g'il Shohmurodning taqdiri esa, o'zgarib ketdi. U Sovet hukumati tazyiqi qosti do'stlarining, balki sevgan qizi Javhar Bashiyevaning qistovi bilanmi "Izvestiya" gazetasining 1929-yil 16-iyundagi sonida otasidan voz kechganligi isboti sifatida "Sobiq Buxoro amiriga o'g'lidan" sarlavhali maqola e'lon qilindi. Maqolada o'g'il o'z otasidan oshkora voz kechganligini ko'rish mumkin. Shundan so'ng Shohmurod uchun "porloq kelajak" sari yo'llar ochildi. U harbiy bilim yurtiga o'qishga kiradi. Onasi Muharram oyim Moskvada o'qiyotgan o'g'li Shohmurod bilan ko'rishish uchun ruxsat so'rab, Qobuldagi sho'ro elchixonasiga ko'p bor murojaat qildi. Biroq, 1933-yil Muhammad Azizxon uchrashuv so'rganida bilim yurti uning nomidan "biz sovet ta'limini olganmiz" deb rad javob beradi. Shohmurod Olimov bilim yurtidan so'ng Moskva shahri, Korolenko ko'chasi, 23-uy, 7-xonadonda yashab, harbiy zavodga muhandis bo'lib ishga kiradi. Keyinchalik Moskvada harbiy-muhandislik akademiyasida tahsil oldi. Ikkinchi jahon urushida kurashib, qator orden va medallar bilan taqdirlanadi. 1944-yilda og'ir yarador bo'lib, bir oyog'idan ajraladi. Urushdan keyin o'zi tahsil olgan akademiyada faoliyat yuritdi va general darajasigacha ko'tariladi. Turmush o'rtog'i Lidiya Mixaylovna xotirasiga ko'ra, u ba'zan ota-onasini eslab yig'lar ekan. General Shohmurod Olimov Moskvada 1985-yil vafot etgan. Biz quyida "Izvestiya" gazetasining 1929-yil 16-iyundagi sonida chop qilingan maqolani e'tiboringizga havola etmoqchimiz.

Sobiq Buxoro amiriga o'g'lidan

(Ochiq xat)

Biz o'g'ilning otaga xatini havola qilmoqdamiz. Ota – sobiq Buxoro amiri, rus podshohligining qo'llab-quvvatlashi bilan Buxoro amirlikini boshqargan va oq podshohning sodiq quli bo'lgan. Ishchi xalq tomonidan Buxorodan surgun bo'lgan ota uzoq vaqt davomida Afg'onistonning noma'lum joylarida muhojir bo'lib yurgan. Yaqinda u sovet hokimiyatiga qarshi urush e'lon qildi va shu bilan birga bosmachi to'dalar bizning Garm[6] shahri yaqinidagi hududimizga bostirib kirishdi. O'g'il - A.Shohmurod boshqa jabhadan. U Moskva ishchi fakulteti talabasi. Otasining yangi natijasiz harakatlari haqida eshitib "sobiq o'g'il" sifatida otasiga "birinchi va oxirgi" xatini yozmoqda. Biz insoniyat tarixida kamdan-kam uchraydigan ushbu hujjatni chop etmoqdamiz. Bu hujjat Buxoroni siyosiy jihatdan toptagan monarx oilasining bir vakiliga sotsialistik g'oyalarning kuchi ta'sir etganligiga ko'rsatadi.

"Senga umrim davomidagi birinchi va oxirgi xatni yozyapman. Aslida yozmoqchi emasdim, o'rtamizda qandaydir aloqa bo'lishini xohlamagan edim. Lekin oxirgi kunlardagi voqealar noiloj senga yuragimning qoni bilan xat yozishga majbur qildi.

1917-yilda insoniyat tarixida birinchi marta dunyo ikkita lagerga bo'lindi: kapitalizm lageri va sotsializm lageri.

1918-yilga kelib, sening zulming eng yuqori nuqtasiga yetib kelgach registon, sen qashshoqlikka mahkum qilgan bechoralar, dehqonlar va shafqatsiz qatag'oningga qarshi bosh ko'tarishga jur'at qilganlar qoni bilan to'ldi.

Sen o'z kayf-u safolaring bilan band eding. Ota - o'g'il bo'la turib, yilda bir marta ko'rishar edik. Boshqa vaqtni biz (uch aka-uka) onalarimiz bilan ayollar davrasida o'tkazar edik. Sen o'g'illaring bor yo'qligini ham bilmas eding. Men bu narsalarni tushunmas (u vaqti 9 yosh edim), lekin onamning qayg'uli hikoyalari xotiramda jonli muhrlanib qolgandi.

1920-yil. Buxorodagi mustabit tuzum, yarim mustamlaka va shafqatsiz reaksion hukumat ag'darildi. Sening mullalar va boylardan iborat hukumating ham quladi. Buxoro amirligi o'ldi. O'rniga boshqa tuzum keldi - xalq hokimiyati. Biz yangi tashkil etilgan Buxoro Xalq Sovet Respublikasi qaramog'iga olindik. U bizni boqdi, o'stirdi va kiyintirdi.

1923-yil biz Sovet Buxorosi ishchi va dehqonlarning farzandlari bilan birga Moskvaga o'qishga yuborildik. O'rta Osiyo ishg'ol etilgach, Buxoro Sovet respublikasi, Turkmaniston[7] avtonom Sovet Respublikasi va Xorazm Sovet Respublikalari bilan birgalikda SSSR tarkibiga teng huquqli bo'lib kirib, O'zbekiston SSRni tashkil etdi. Nafaqat sen, balki sen to'g'ridan-to'g'ri tobe bo'lgan rus mustabid hokimiyati tomonidan zulm ostida qolgan Buxoro amirligi ham o'ldi. Buxoro o'zgardi, yangilandi. Endi hech qanday zo'ravonlik ham, zulm ham yo'q. U yerda jaholat va savodsizlik bartaraf etilyapti, yangi maktablar soni ko'payyapti, ularda o'n minglab batraklar va mehnatkash aholining bolalari o'qish va yozishni o'rganyapti, turli fanlarni o'qiyapti.

Bolsheviklar partiyasining mohir rahbarligi ostida xalq xo'jaligi mustahkamlanib, yangi jamiyatga, kommunizm jamiyatiga o'tish uchun o'sib boryapti.

Mana 6 yildan beri Movkvada, butun ittifoqning siyosiy va iqtisodiy markazida o'qiyman. Men ishchilar fakultetida tahsil oldim. Fakultetdagi o'rtoqlarim bilan birga yashab men katta Sovet jamiyatining umumiy jamoasiga qo'shildim. Men sendan nafratlana boshladim. Men umuman otam bo'lmagan deb hisoblayman va senga esa o'g'ling borligini unutishingni maslahat beraman. Lekin boshqa narsa bor. Notanish ammo ko'zga issiq ko'rinadigan chehra. U yangi tilda so'zlashadigan, hayotga yangicha qaraydigan, yangi inson bo'lib, qayta tug'ildi.

Dunyo ikkita qutbga bo'lingan.

Inqilobiy harakat nafaqat G'arbda, balki Sharqda ham kuchayib bormoqda: Xitoy qashshoqlari imperializm zulmiga qarshi isyon ko'tarmoqda. Hindlar o'zining mustamlakachiligiga qarshi chiqib, mustaqilligini himoya qilyapti. Butun yer yuzida inqilob uchqunlari alanganib, barcha zararli narsalarni yoqib yuboradi.

Imperializm millatlarni bir-biriga qarshi qo'yadi. Ularni to'liq o'z mustamlakasiga aylantirish uchun aldaydi.

Va sen, inidan haydalgan quyon, imperializmning qo'li va xoin Bache-Sakao hukumati himoyasi ostida Buxoroga o'tish uchun Sovet Tojikistoniga hujum qilmoqchisan. Bu senga u yerda sovet hokimiyatini yo'q qilib, yana Buxoro amirligini tiklash uchun kerak. Yagona farq shundaki, sen avval xalqning suvini siqib, ularni rus chori bilan baham ko'rgan bo'lsang endi buni dunyoviy, har doim och va yirtqich - Angliya bilan qilmoqchisan. Bunday bo'lmaydi. Sovet hokimiyati Tojikistonda bor va har doim bor bo'ladi. Sovet hokimiyati shu qadar oson tiklanmaganki, uni har qanday surgun bo'lgan zolim osonlikcha yo'q qila olsa.

1920-yil Buxoroni tark etayotib, Sharqiy Buxoro bo'yab bosmachi urug'ini sepding, lekin ularning oxirgilari ishchi va dehqonlardan tashkil topgan qizil armiyasi va milliy bo'linmalar - qizil-askarlar tomonidan butunlay yo'q qilindi.

Ammo sovet yerlarida yana bosmachi to'dalari paydo bo'la boshladi. Lekin bu safar ham qizil armiya odamlarni aldaydigan bu qarochilarni yo'q qiladi. Sovet Tojikistonning orqasida buyuk Sovet ittifoqi 140 million aholisi bilan turibdi. SSSR ortida esa G'arb va butun mustamlaka Sharqning ishchilar sinfi turibdi. Bu mening senga oxirgi so'zlarim. Butunlay ajralamiz. Agar taqdir mening xohishimga qaramay bizni uchrashтира, demak dushman bo'lib uchrashamiz.

Sening sobiq o'g'ling A.Shohmurod”.

Xo'sh bu maktub yozilishiga qanday sabablar bor edi? Avvalo sovet hukumati mavjud bo'lgan 69 yil mobaynida shaxsga sig'inish illatidan xoli bo'lmagan. Shohmurod harbiy bilim yurtini tamomlab, akademiya kirishni orzu qilardi. Sovet davlatining dushmanlaridan bo'lgan sobiq amirning o'g'liga bunday istiqbol kulib boqmasligini hamma bilardi. Har xil taxminlar bor. Yoshligidan sovet jamiyatining bir a'zosi bo'lib, sovet mafkurasi bilan tarbiyalangan kommunistdan nimani ham kutish mumkin edi. Bazi manbaalarda esa talabalik davridagi do'stlari qistovi bilan bu ishni amalga oshirgan deyiladi. Nima bo'lganda ham Shohmurod bu maktubni yozib, nafaqat otasidan balki, butun bolalik xotiralaridan, tarixidan, hattoki kindik qoni to'kilgan vatanidan ham voz kechgan edi. Sovet mafkurasi bilan tarbiyalangan ba'zi odamlardan millatga sodiqlikni kutish ham noto'g'ri aslida. Amirning Buxoroni tashlab chiqishi ilojisizlikdan bo'lsa-da, o'z farzandlarini dushman qo'lida qoldirishini oqlamaymiz albatta. Ammo bu qanday jamiyat bo'ldiki, farzandni o'z otasidan voz kechishga majbur qilsa? Bu qanday davlat bo'ldiki, qurol sifatida hatto bolalardan

foydalansa? Ushbu maktub Olimxonga Afg'onistonning Moskvadagi elchisi tomonidan yetkazilgan. Maktubni o'qib chiqqan Olimxon esa elchiga qarab, shunchaki jilmayib, bu maktubni o'g'lim yozganiga ishonmayman deydi. Maktubni yozdirishdan ruslarning birdan bir maqsadi bo'lgan. Ya'ni amirga ularning qo'lida amirni tiyib qo'yuvchi qurol borligini eslatib qo'yish va bu quroldan xohlagan payti foydalana olishini ko'rsatishdan iborat edi. Shohmurod nomidan bu xatning yozdirilishiga, amirning 1927-1928-yillarda Buxoro aholisini bolsheviklarga qarshi kurashga undab, josuslari orqali yo'llagan murojaat maktublari ham sabab bo'lgan deyish mumkin. Amir sovetlar ta'biri bilan aytganda, qanchalik johil va qonxo'r bo'lganda ham o'g'ilning o'z otasiga bunday mazmunda maktub yo'llashiga ishonish qiyin. Oddiygina bir savolni har birimiz o'zimizga berib ko'raylik. Xo'sh amirlikning sovetlar tomonidan ag'darilishi oddiy Buxoro xalqiga nima berdi? Amir ag'darilgach qashshoq aholi boyib, yoki butun muammolar bir zumda hal qilindimi? Bu gapimiz albatta rusparastlarga yoqmasligi tabiiy. Amirlikning tugatilishi balki to'g'ri bo'lgandir. Lekin buni sovetlar milliy ziyolilar qo'li bilan amalga oshirganligi xalqimizning yana bir necha o'n yillar davomida jipslashmasligiga, o'z ichimizdan xoin izlashga sabab bo'ldi. Amirlik qulagach sovetlarning asosiy ishi amir shaxsini qoralash, xalqning qolgan qismini ham bu fikrga ishonitirishdan iborat bo'ldi. Ular qaysidir ma'noda bu ishning uddasidan chiqishdi albatta. Hattoki hozirgi vaqtda ham haqqoniy tariximiz bazi "shaxs"larga yoqmasligi buning isboti.

Amirning ruslar qo'lida qolgan farzandlari

Chapdan o'ngga: Said Sultonmurod, Said Rahimxon, Said Shohmurod.
(shaxsiy arxiv)

Harbiy bilim yurti talabasi Shohmurod Olimov (Tarjimon.uz)

ADABIYOTLAR

1. Rajabov.Q. Buxoroga qizil armiya bosqini va unga qarshi qurolli kurash: tarix haqiqati (1920-1924 yillar). Toshkent ., "Ma'naviyat", 2002, 12 b.
2. Ahat Andican Osmanlidan Gunumuze Turkiye ve Orta Asya, Doğan Yegmont Yay. -I, 2009. – S. 95.
3. Naci Yengin. Buhara Emirligi Turkistan ve Enver Pasa. -I.: Bilgeoguz, 2010. S. 150-151
4. SH.Hayitov, K.Rahmonov, O.Ahmadov. Buxoro va buxoriylarning jahoniy shuhrati. Toshkent., "Navro'z", 2020, 71-72 b.
5. Gulseren Doğan 1917-1924-yillari arasinda Turkistan milli devletleri. – I.: Yelaziğ, 2018. – S. 112.

6. G`arm - "qishloq, hudud". O'sha vaqtdagi Qorategin bekligining markazi. Hozirgi Tojikistonning Rasht viloyatidagi qishloq.
7. Maktubda Turkmaniston deyilgan. Ammo bu Turkiston ASSR. O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi, (ruscha: Узбекская Советская Социалистическая Республика) – Sovet Ittifoqi tarkibiga kirgan respublikalarning biri. Turkiston Avtonom Sovet Sotsialistik Respublikasi, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi hamda Xorazm Xalq Sovet Respublikasi hududlarining, asosan, o'zbeklar va qoraqalpoqlar yashaydigan qismlarida vujudga kelgan. 1924-yildan 1936-yilgacha O'zbekiston Sotsialistik Sovet Respublikasi (ruscha: Узбекская Советская Социалистическая Республика) deb atalgan. Ayrim manbalarda Sovet O'zbekistoni deb yuritiladi.